

CÎTEVA OBSERVAȚII PRIVIND CERCETAREA ARHEOLOGICĂ A AȘEZĂRILOR RURALE DIN TRANSILVANIA DIN PERIOADA FEUDALISMULUI TIMPURIU

În momentul de față nu mai constituie o noutate care să surprindă pe cineva, ci o constatare mai veche — uneori luată în considerare de către istorici, alteori mai puțin — că fără cercetarea așezărilor rurale nu pot fi surprinse, înțelese și interpretate multiplele aspecte ale nașterii și evoluției societății feudale. Firește, nu pot fi ignorate importanțele cercetării, mai vechi și mai noi, ale istoricilor, sociologilor, etnografilor, juriștilor, care au adus și aduc contribuții serioase la problema cunoașterii din diferite unghiuri a habitatului rural. Satul a reprezentat pretutindeni celula de bază a desfășurării și organizării vieții economice și sociale, nucleul activităților productive promoatoare ale culturii materiale și spirituale, locul de apariție a instituțiilor medievale, generind mereu alte fenomene socio-economice care au impulsionat evoluția orînduirii feudale, focarul permanent al refacerii și creșterii potențialului demografic. Și în definitiv ce sînt primele alcătuirii statale incipient-feudale, dacă nu grupări mai mici sau mai mari de sate, dintr-un peisaj geografic bine conturat, dintre care unele, grupate mai tîrziu, în condiții istorice prielnice, au dat naștere statelor feudale românești. Cu alte cuvinte, așa cum a arătat Karl Marx, „satul este punctul de plecare al istoriei“¹.

Sursele scrise, chiar dacă ar exista din abundență, n-ar putea suplini întru totul aportul datelor furnizate de arheologie în urmărirea procesului evoluției forțelor de producție, a uneltelor, a ocupațiilor umane, a manifestărilor spiritual-culturale, al apariției vieții orășenești din momentul detașării unor așezări rurale a căror populație se specializează în diferite meșteșuguri, al păstrării tradițiilor și a legăturilor cu societatea anterioară (în esență moștenirea mileniului I).

În linii mari, arheologia medievală, ca ramură tînără, operînd cu obiective, metode și limbaj proprii, a înregistrat progrese remarcabile mai ales în ceea ce privește cunoașterea în linii mari a culturii materiale din ultimele veacuri ale mileniului I și de la începutul mileniului nostru, prin cercetarea multor așezări din întreg spațiul carpato-danubiano-pontic. Cum era și firesc, de la început au fost „atacate“ obiective majore în cercetarea arheologică, multe dintre ele încă vizibile la suprafață, fortificații de pămînt și de piatră, așezăminte mănăstirești, orașe medievale, fără însă a fi ignorate așezările rurale, dacă acestea se iveau în raza de cuprindere a cercetărilor. Sînt bine cunoscute, pentru a mai insista asupra valorii lor, o seamă de studii și monografii, apărute în ultimele decenii, consacrate unei atari cercetări, care, în pofida persistenței multor păreri contradictorii privind încadrarea în diferite

¹ K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956, p. 17.

culturi sau facies-uri, reprezintă ciștiguri realmente importante în cunoașterea sub diverse aspecte a civilizației vechi românești și a legăturilor ei cu lumea externă². Se cuvin remarcate îndeosebi cercetările arheologice din teritoriile extracarpătice, grupate într-o serie de microzone geografice sau pe văile unor riuri (Iași, Suceava, București, Botoșani, valea Moldovei, valea Argeșului etc.) precum și din Dobrogea, menite să surprindă dezvoltarea societății românești înaintea și în perioada imediat următoare formării statelor feudale³. Spre rezolvarea aceluiași probleme majore a fost antrenată cercetarea arheologică și în teritoriile intracarpătice, unde, cu toate că informațiile scrise sînt mai timpurii și relativ mai numeroase, nu se poate urmări progresul societății românești în curs de organizare la sfîrșitul mileniului I, decît pe baza cunoașterii culturii materiale și care atestă transformări de ordin social, care nu pot fi surprinse în izvoarele scrise destul de lacunare. Observațiile arheologice sînt legate tocmai de caracterul diferențiat al in-

² Amintim doar cele mai importante sinteze publicate în urma cercetărilor unor astfel de obiective: Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1958; R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966; R. Popa, *Cnezatul Marelui Baia Mare*, 1967; I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967; N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972; P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păciulul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păciulul lui Soare. Așezarea medievală*, II, București, 1977; M. Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din sec. VIII—X de la Bucov—Ploiești)*, București, 1978; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978; V. Spinei, *Moldova în sec. XI—XIV*, București, 1982. Cercetările arheologice din Dobrogea și Moldova pentru perioada prefeudală, feudal-timpurie și pentru geneza orașelor — pe departe mult mai intense decît în alte regiuni istorice ale țării — prin rezultatele de-a dreptul remarcabile, s-au impus cu toată probitatea în circuitul științific românesc și european. Ultima sinteză citată reprezintă un adevărat model de îmbinare a puținelor știri scrise păstrate, cu multele și serioasele dovezi arheologice, prin care se reconstituie evoluția societății românești de la est de Carpați pînă la încheierea statului feudal de sine stătător, Moldova.

³ Panait I. Panait, *Contribuții arheologice la cunoașterea satului medieval în sec. al XV-lea pe teritoriul de azi al Bucureștilor*, în *MIM*, 1964; idem, în *CAB*, 1965, 2, p. 190—222; idem, în *Istoria orașului București*, I, București, 1965 (așezarea de la Străulești — Măicănești); P. I. Panait, Mioara Turcu, Iulia Constantinescu, Paul Cernovodeanu, în *CAB*, 1965, 2, p. 239—296 (așezarea de la Tin-ganu); Aristide Ștefănescu, *Izvoare arheologice bucureștene*, București, 1978 (necropola așezării de la Mănești — Buftea); idem, *Cercetarea arheologică a satului din Țara Românească (sec. XIV—XV)*, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 131—141; V. Spinei, R. Popovici-Baltă, *Din trecutul județului Botoșani*, Iași, 1974; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, Suceava, 1970; M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului (sec. XI—XVII)*, București, 1982. Cercetarea arheologică a satului medieval românesc a constituit tema unui simpozion desfășurat la Institutul de arheologie din București în 7—9 aprilie 1979, în cadrul căruia au fost prezentate sub formă sintetică cele mai importante rezultate, reieșind, mai ales, din dezbateri, sarcinile viitoare și oportunitatea cercetării satului medieval cu o mai mare concentrare de forțe (M. D. Matei, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, p. 399—401. Vezi și articolele semnate de Emil I. Emandi, M. D. Matei și Șt. Olteanu, în același volum, p. 377—392, 403—409, 411—425, precum și Radu Popa, *Probleme de metodă a cercetării satului medieval românesc*, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 555—562).

ventarului din așezări, locuințe, anexe gospodărești și necropole. Astfel sînt posibile unele constatări asupra transformărilor esențiale din cadrul structurilor obștești în plină evoluție și se pot surprinde unele diferențieri ce stau la baza apariției proprietății private de tip feudal asupra unor bunuri și a pămîntului, a claselor societății medievale și în ultimă instanță a statului. Într-o serie de așezări cercetate se detașează locuințe mai mari, cu inventar mai bogat, apar chiar unele curți nobiliare incipiente (Dăbica, Ilidia, Sînnicolaul de Beiuș, Voievozi, Cuhea etc.)⁴. Însăși apariția fortificațiilor de pămînt și lemn, a *așezărilor fortificate*, cum s-a încetățenit termenul, unele cercetate, foarte multe semnalate pe teren (cîteva zeci în Transilvania și Banat)⁵, nu poate fi asociată decît cu existența unor conducători.

Aceste fortificații nu au fost ridicate numai în scopuri militare, în locuri izolate și pe înălțimi inaccesibile, ca cele de mai tîrziu, din veacurile XIII—XV. Ele sînt așezate în locuri favorabile desfășurării ocupațiilor sedentare, a vieții agrare, în mijlocul unor zone populate, în cîmpie sau la contactul acesteia cu dealul, pe terasele superioare ale riurilor, soarta lor fiind strins legată de cea a obștilor care le-au ridicat pentru propriii lor conducători (cnezi, jupani, voievozi). Pot fi enumerate o seamă de așezări din această categorie mai cunoscute și cercetate: Biharia, Arad-Vladimirescu, Pescari, Sînniclăuș, Bartolomeu, Morești, Moldovenesti, Șirioara, Medieșul Aurit, Dăbica, Cluj-Mănăstur, Ortelec, Moigrad, Crucișor, Satu Mare, Alba Iulia, Cenad⁶. Deși, după cum am mai arătat, nu numai teama de pericolul străin, aproape permanent în acele vremuri, a contribuit la ridicarea acestor fortificații, ci mai ales transformările din interiorul societății, ele putînd adăposti în incintele lor, uneori duble sau triple, timp mai scurt sau mai îndelungat, și populația din jur. În multe cazuri în interiorul fortificațiilor, pe lîngă locuințele oamenilor și alte clădiri, au fost descoperite și lăcașuri de cult și necropole.

Aceste așezări întărite constituie în primul rînd obiectul cercetării arheologice în teritoriile de la nord de Carpați, ele reprezentînd, în mijlocul numeroaselor așezări rurale deschise, nucleele populației româno-slave și românești în care s-au cristalizat relațiile feudale incipiente, în jurul unora dintre ele alcătuiindu-se formațiunile cu caracter statal binecunoscute. În jurul acestor fortificații exista o concentrare de sate, ceea ce presupune începutul unor raporturi sociale între cetate și populația din jur, în sensul că lucrările de ridicare și întreținere, precum și apărarea în caz de primejdie pot fi privite ca relații de dependență colectivă față de conducătorii politici ridicați din mijlocul acestei

⁴ Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *Cetatea Dăbica*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 153—198; Șt. Matei, I. Uzum, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 555—559; R. Popa, *Cercetări arheologice din perioada feudalismului timpuriu în Crișana*, Comunicare la Sesiunea Muzeului Banatului, Timișoara, decembrie 1982; R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare, 1966.

⁵ M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 198 și urm.; idem, în *Ziridava*, XI, 1978, p. 159 și urm.; idem, în *RevRHist*, XXI, 1982, 3—4, p. 382.

⁶ Șt. Matei, P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 507 și urm., cu trimiteri bibliografice pentru obiectivele cercetate; P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 89—108.

populații. Dealtfel au fost înregistrate unele progrese în surprinderea citorva concentrări de sate și a unor nuclee cu caracter statal incipient, acest obiectiv însă trebuind să stea în continuare într-o măsură mai mare în atenția cercetării⁷.

Similitudinea culturii materiale în toate așezările cercetate, indiferent de distanțele geografice, din Carpații orientali pînă în Cîmpia de vest și din nordul Transilvaniei pînă în sudul Banatului, este revelatoare, infirmînd acele păreri care neagă dezvoltarea unitară a societății românești. Nu se produc schimbări esențiale sub acest aspect nici după impactul cu maghiarii în jurul anului 900. Se pot sesiza doar unele distrugerii, dar în același timp și refaceri imediate, așezările continuîndu-și viața pe același loc pînă la cucerirea arpadiană și în bună parte și după aceea. Unele așezări fortificate, cît și altele deschise evoluează spre urbanizare, după cum aflăm din cîteva izvoare scrise pentru veacul al XI-lea și după cum rezultă din descoperirile ce aduc dovezi în acest sens, dintre care cele privind sporul populației nu ocupă ultimul loc (Biharia, Cenad, Dăbica și mai ales Alba Iulia, unde cercetările mai vechi, dar mai ales cele în curs demonstrează pe lingă o continuitate de viață și caracterul urban incipient al acestui centru voievodal)⁸.

Descoperirea unor elemente specifice vieții urbane: ateliere meșteșugărești, produse locale de o factură mai bună sau de import, monede mai numeroase, unele edificii, o populație mai numeroasă în necropole, este un câștig real al arheologiei noastre în cunoașterea genezei vieții orășenești sau un fenomen firesc și intern al societății ajunse la acest stadiu de dezvoltare. Din păcate, așa cum cunoaștem din izvoare scrise și după cum s-a constatat prin săpături arheologice, fenomenul a fost stopat pînă în veacul al XIII-lea, datorită distrugerilor pricinuite de ultimele valuri migratoare. Odată cu implantarea unor instituții feudale de tip apusean de către statul arpadian, în multe din centrele fortificate, refăcute în virtutea persistenței tradiției locale, au fost organizate comitate, episcopii, arhidiaconate, mănăstiri catolice, sau în jurul unora s-au dezvoltat cu timpul orașe și țirguri.

Începînd cu secolele XI—XII se realizează sinteza culturii materiale medievale și din punct de vedere arheologic devine aproape im-

⁷ Cu toate limitele cercetărilor de pînă acum, s-au conturat cîteva microzone în care se concentrează grupuri mai compacte de populație la cumpăna celor două milenii, adevărate structuri sociale de tipul uniunilor de obști, de întindere variabilă, cu particularități interne și cu legături socio-economice, culturale și politice. (K. Horedt, în *SCIV*, 1954, 3—4, p. 492—499; Z. Székely, în *Materiale*, VI, p. 188 și urm.; idem, în *Materiale*, IX, p. 297 și urm.; idem, în *Crisia*, IV, 1974, p. 89—94; R. Popa, *Cnezatul Marei*, București, 1970; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romană din Transilvania în sec. VI—XI*, în *Apulum*, IX, 1971; Șt. Olteanu, în *Studii*, 1975, p. 12 și urm.; idem, în *Revst.*, 1979, 2, p. 285—309; R. Popa, în *RevRHist*, XIV, 1975, 2, p. 291—314; *Studii privind istoria Aradului*, București, 1970, p. 70 și urm.; I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Crisia*, IV, 1974, p. 47—50; I. Uzum, M. Barbu, Al. Rădulescu, *Contribuții arheologice la definirea etnicului comunităților omenești din vestul României în sec. VIII—XIII*, Comunicare la Dezbaterile științifice de la Băile Herculane, noiembrie 1981.

⁸ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 66—92; M. Blăjan, Al. Popa, *Cercetările arheologice din punctul „Stația de salvare” Alba Iulia*, Comunicare la a XV-lea sesiune anuală de rapoarte arheologice, Brașov, martie 1981.

posibilă delimitarea atributelor culturale aparținând românilor și cele ale elementelor alogene. Desigur, pentru perioada de la sfârșitul mileniului I și de la începutul celui de al doilea, există elemente specifice, unele esențiale, care definesc cultura materială a slavilor timpurii, sau a celor colonizați mai târziu, unguirilor, chazarilor, pecenegilor, cumaniilor, secuilor, sașilor, dar într-un interval mai scurt sau mai îndelungat de timp, acestea se pierd cu totul sau se transformă în procesul asimilării și al interpătrunderii cu cultura autohtonilor⁹. Pentru cea mai mare parte a complexelor și a materialului arheologic din așezările din sec. XI—XII, nu se pot stabili cu certitudine trăsături etnice, la fel cum tot mai dificilă devine aceeași chestiune și pentru etapa următoare (sec. XIII—XIV). Unele trăsături specific culturale pentru fiecare dintre etniile Transilvaniei vor persista și se vor perpetua până în epoca modernă (un anumit tip de așezări, un anumit stil în construcția caselor, a edificiilor de cult, produse meșteșugărești specifice etc.). Dar aproape toate categoriile de inventar arheologic vehiculate inițial de anumite etnii vor fi asimilate în măsura necesităților de viață de către toate celelalte. Altfel nu ne putem explica asemănarea izbitoare a multor produse de pe o arie largă de cuprindere, din Europa centrală, nord-estică și parțial sudică (fenomen similar de altfel și în vestul continentului), într-o vreme când știm cât de anevoioasă era circulația oamenilor și cât de limitat și de sporadic era schimbul de produse. Dacă la începutul conviețuirii lor cu autohtonii, slavii își confecționează ceramica cu mâna, practică incinerarea sau cunosc anumite procedee de reducere și prelucrare a metalelor, după câteva generații aceste elemente culturale nu mai pot fi sesizate pe cale arheologică. Răspindirea *cazanelor de lut*, atât în răsărit, cât și în toată Europa centrală, atribuite încă de mulți cercetători unguirilor și mai ales pecenegilor și descoperite în locuințe de tip bordei caracteristice autohtonilor, precum și în așezări din zone de deal, unde n-au locuit pecenegi, fiind utilizate până la asimilarea acestora de către populația autohtonă (sec. XIII—XIV), este o dovadă că aceste produse, foarte probabil inițial de proveniență orientală, au fost adoptate aproape de toate popoarele din jumătatea răsăriteană a continentului, fiind confecționate și decorate în tehnica tradițional-locală.

Se impune o mai mare prudență în apelarea la analogii cu teritoriile vecine și chiar între diferite regiuni ale țării noastre, avându-se în vedere persistența și conservatorismul unor elemente vechi și ritmul diferențiat de asimilare a altora noi într-o regiune sau alta, condițiile geografice, existența unor anumite materii prime în regiune etc.

Nu numai tipurile de locuințe și inventarul casnic din așezările cercetate în Transilvania și Banat prezintă o unitate, ci și inventarul mormintelor din sec. XI—XII și în bună parte din sec. al XIII-lea. În linii mari podoabele din necropolele de la Poian, Peteni, Zăbala, Dăbâca, Morești-Citfalău, Cluj-Mănăștur, Moldovenesti, Șirioara, Streisîngeorgiu, Alba Iulia, Biharia, Socodor, Arad-Vladimirescu, Ortelec, Hodoni și din unele necropole din sudul Banatului sint la fel, predomi-

⁹ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)*, București, 1974, p. 31—44.

nind inelele de timplă din argint și bronz răsucite la un capăt în formă de S, asociate cu monede maghiare sau cu inele digitale cu chaton, cu inele digitale din sîrmă răsucită sau împletită, granulate sau simple cu mărgelile din pastă sau sticlă, cu brățări din bronz sau din sticlă, piese caracteristice epocii amintite, piese „la modă”¹⁰. Asemenea podobe au fost descoperite deopotrivă și în necropole din Ungaria, Polonia, sudul Dunării, Dobrogea, uneori asociate cu altele, precum și cu alt tip de monede.

Sudul Banatului, la fel ca și Dobrogea, în contact direct cu lumea bizantină, a adoptat de timpuriu o serie de produse specifice acelei ambianțe culturale (cercei granulați, inele, brățări din sticlă etc.), prin cele două culoare, arta bizantină iradiind spre regiunile din centrul și estul continentului, în Transilvania făcîndu-se simțită într-o măsură mai redusă și cu o oarecare întîrziere.

Pentru cunoașterea culturii materiale din veacurile XIII—XIV, din păcate, nu s-au întreprins decît cercetări modeste și sporadice, istoriografia bazîndu-se și apelînd în primul rînd la documentele scrise destul de numeroase, deși multe dintre așezările menționate au dispărut în cursul vremii, iar la majoritatea din cele care există pînă în zilele noastre se cunoaște componența etnică încă din vechime. Desigur, după cum am arătat, în ceea ce privește cultura materială nu s-ar putea semnala mari deosebiri față de ceea ce este îndeobște cunoscut pentru această parte a continentului, dar arheologia ar reuși — așa cum s-a remarcat în cîteva cazuri — să-și aducă contribuția la cunoașterea unui specific etno-cultural românesc, maghiar, secuiesc, săsesc etc. și la sesizarea antrenării mediului rural în producția meșteșugărească și în schimbul de produse cu orașele în plină dezvoltare. De cea mai mare importanță ar fi intensificarea cercetărilor în mediul românesc păstrat în regiunile de margine, în acele multe autonomii, unele privilegiate, în satele românești cunoscute ca atare din documente, precum și în fortificațiile ridicate de către nobilimea românească din aceste districte. Cetățile de la Mălăiești, Răchitova, Riu de Mori, Chioar, Valcău, Sarasău, Oncești, Breaza, Comana, Turnu Ruieni, Mehadia etc. sînt construite în tehnica epocii, iar inventarul descoperit nu se deosebește cu nimic de cel din alte cetăți și așezări, dar existența acestora în mijlocul populației românești constituie o mărturie elocventă a persistenței unor vechi instituții, recunoscute în parte și de către regalitate,

¹⁰ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei (sec. IV—XIII)*, București, 1958, p. 57—58, 138—140; M. Roska, în *Dolg*, V, 1914, p. 121—187; Șt. Dănilă, în *File de istorie*, III, 1974, p. 470—472; Székely Z., în *Aluta*, III, 1971, p. 150—152; VI—VII, 1974—1975, p. 60—61; P. Iambor, Șt. Matei, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 599—609; XVIII, 1981, p. 137—148; XX, 1983, p. 131—146); R. Popa, *Streisingeorgiu. Mărturii de istorie românească din sec. XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în *RevMuzMon*, seria MIA, 1978, 47, nr. 1, p. 9—32; M. Rusu, în *AIIC*, III, 1960, p. 18—22; S. Dumitrașcu, L. Borcea, în *Crisia*, IV, 1974, p. 61—62; Olga Necrasov, în *Annuaire Roumain d'Antropologie*, 1973, 10, p. 13; M. Barbu, M. Zdroba, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 53—54; VIII, 1977, p. 27—28; X, 1978, p. 109—111; XI, 1979, p. 190; I. Uzum, M. Barbu, Al. Rădulescu, *op. cit.*, Gyula Török, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapest, 1962.

după suprapunerea feudalismului maghiar¹¹. În acest sens s-a dovedit utilă, cel puțin pentru stadiul actual al arheologiei medievale, cercetarea chiar și numai prin sondare a mai multor așezări rurale, fortificații, biserici și necropole de pe cuprinsul unor teritorii „închise“, din așa-numitele „țări“: Maramureș¹², Hațeg¹³, zona Beiușului¹⁴ și Făgăraș¹⁵, care au constituit la începutul evului mediu unități distincte nu numai geografic, dar și cu o viață proprie sub toate aspectele, cu autonomie politico-juridică menținută multă vreme. În aceste cazuri cercetarea satului propriu-zis s-a făcut pe plan secundar, în regiunile respective urmărindu-se geneza nobilimii românești, precum și dezvelirea unor monumente ridicate de către aceasta, care nu s-au dovedit a fi cu nimic mai prejos decât altele contemporane din statele vecine.

Cu toate progresele realizate și recunoscute, cercetarea satului medieval nu este de loc satisfăcătoare. În general, nu numai pentru perioada de început a feudalismului, dar și pentru epoca prefeudală, cercetările încă n-au ajuns la amploarea impusă de importanța majoră a problemelor la care trebuie să dea răspunsuri. Firește nu se poate nega faptul că într-o asemenea acțiune este nevoie de forțe serioase, de folosirea unor metode noi de investigare și de concursul unor vaste cunoștințe interdisciplinare. Imaginea satului de la începutul epocii feudale este departe de cea din zilele noastre. Chiar imaginea satului din veacurile XVIII—XIX, de dinaintea unor sistematizări întreprinse, diferă de imaginea actuală, după cum ne-o dovedesc schițele, hărțile și descrierile păstrate. Nu întotdeauna avem de a face cu sate *adunate*, ci de cele mai multe ori cu sate *răsfirate*, cu case rare, dispuse în *crânguri*, sau grupuri de case (de aici o serie de nume de sate legate de *casa cuiva*)¹⁶, cuprinzând uneori un hotar de câțiva kilometri, mutându-și mereu vatra, nu numai din cauza pustiirilor, în urma năvălirilor sau a catastrofelor naturale, ci și sub imperiul practicării agriculturii intensive, al nevoii comunității de pământ fertil. Fenomenul amintit este deopotrivă valabil atît în zonele montane și de deal, cît și la cîmpie sau pe cursurile de apă. Această mobilitate de locuire împiedică de multe ori stabilirea cu exactitate, pentru o anumită perioadă, a numărului locuitorilor unei așezări. Totuși, în cazuri fericite, cînd așezarea este mai compactă și săpată în întregime, s-a putut cunoaște întinderea ei (Comana de Jos cu 37 locuințe)¹⁷.

¹¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 203—217; R. Popa, *Cetățile din Țara Hațegului*, în *BMI*, 1972, 3, p. 54 și urm.; Th. Năgler, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări*, 1969, 14, p. 93—106; S. Iosipescu, T. Ursu, V. Ursu, *Cetatea medievală de la Chioar (jud. Maramureș)*, Comunicare la a XV-a sesiune de rapoarte arheologice, Brașov, martie 1981.

¹² Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

¹³ În ultimii ani au fost întreprinse cercetări la Răchitova, Streisîngeorgiu, Sălașul de Sus, Mălăiești, Rîu de Mori, cetatea Hațegului, Sintămăria Orlea, Sîmpetru, de către R. Popa, A. A. Rusu, V. Eskenazy, Gh. Cantacuzino.

¹⁴ Ne referim în special la complexele civile și monastice de la Sînicolaul de Beiuș cercetate de către Radu Popa.

¹⁵ Pe lângă cercetările de la cetatea Făgărașului (Voica M. Pușcașu și N. Pușcașu, în *BMI*, XVII, 1973, p. 74 și urm.) au mai fost întreprinse altele la Breaza și Comăna de Sus.

¹⁶ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 479—494.

¹⁷ I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciușea, *Comana de Jos. Așezările din epoca dacică și prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980, p. 69—97.

În afara vetrei sau vetrelor propriu-zise ale satului, acestuia îi aparține lăcașul de cult, necropola sau necropolele, eventual fortificația colectivă a obștei sau a feudalului ridicat din mijlocul acesteia, ori venit din afară. În hotarul comunei Gornea, de pildă, au fost cercetate și sondate mai multe complexe de locuire și necropole, pe care nu le putem socoti tot atâtea sate dispărute, ci părți ale aceleiași așezări, avînd în vedere distanțele dintre ele și similitudinea materialului, ele fiind contemporane sau eventual într-o sensibilă succesiune cronologică¹⁸. În cercetările întreprinse la Cladova și Zăbrani (jud. Arad), s-a constatat pînă în prezent o succesiune de așezări, fie în aceeași vatră, fie în mișcare, acoperind o perioadă de cîteva secole (în linii mari, între sec. IX—XVI)¹⁹.

Ideal ar fi ca toate obiectivele unui sat să fie cercetate pentru a avea tabloul de ansamblu asupra evoluției și caracterului unei așezări medievale. Deocamdată cercetările de la Ilidia²⁰ și Dăbîca²¹, prin amploarea lor, pot furniza o serie de date privind existența și continuitatea așezărilor, potențialul economic și demografic, procesul de individualizare a unor bunuri și ca atare fenomenul stratificării sociale, tehnica de construcție a fortificațiilor, a edificiilor religioase, legăturile cu alte comunități mai apropiate sau mai îndepărtate.

Rezultatele parțiale de pînă acum ale cercetării unor așezări rurale nu pot întregi un tablou istoric complex și de aceea este absolut necesară intensificarea investigării exhaustive a unor complexe din regiuni diferite, pentru a avea cît mai multe eșantioane și publicarea nu selectivă și adeseori subiectivă, ci riguroasă a întregului material arheologic. Se impune ca o necesitate primordială repertorierea și cartarea tuturor descoperirilor, atît noi, cît mai ales a celor vechi, care mai zac în depozitele muzeelor, această operație constituind un punct de plecare pentru cercetări viitoare și pentru valorificarea monografică a unor regiuni sau așezări. Cu mai multă obiectivitate și fără supralicitarea unor factori care tind să disocieze unitatea culturală veche românească, sau să exagereze rolul unor etnii în detrimentul altora, s-ar putea introduce problematica evului mediu timpuriu românesc în circuitul

¹⁸ I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 403; I. Uzum, în *Banatica*, IV, 1977, p. 215—221; idem, în *Banatica*, V, 1979, p. 216—220; idem, în *Crisia*, IV, 1974, p. 39—42.

¹⁹ V. Boroneanț, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 57—72; idem, în *Ziridava*, X, 1978, p. 139—159; idem, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 109—114.

²⁰ În mai multe puncte cercetate pe raza satului Ilidia au fost descoperite o așezare care își are începutul în sec. al IX-lea, o biserică fortificată cu șant, val de pămînt și palisadă, o fortificație de piatră de dimensiuni relativ mari aparținînd unui cnez din veacul al XIII-lea, fundațiile unei rotonde cu un cimitir în jur (Șt. Matei, în *Banatica*, II, 1973, p. 317—318; Șt. Matei, I. Uzum, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 555—559).

²¹ La Dăbîca au fost cercetate fortificațiile de pămînt (sec. IX—XI) și de piatră (sec. XII—XIII), așezările din sec. IX—XI și XII—XIV (Șt. Pascu, M. Rusu și colab., în *ActaMN*, V, 1968, p. 153—198), trei cimitire în trei puncte diferite din care au fost dezvelite peste o mie de schelete (majoritatea covârșitoare dateate în sec. XI—XII), grupate în jurul unor biserici (construite și refăcute în cursul sec. X—XIV) și mai recent donjonul cetății din sec. XIII—XIV.

problematicii medievale europene²². Considerăm că nu este de prisos să amintim că tocmai această perioadă din istoria noastră, cînd s-a încheiat procesul de formare a poporului și a limbii și cînd societatea, prin transformările interne prin care a trecut, pășea în noua orînduire, continuă să fie discutată și să mai constituie o „problemă“ pentru o anumită istoriografie străină.

Prin aceste cîteva puncte de vedere, n-am dorit altceva decît să accentuăm încă odată, așa cum s-a mai stăruit și cu alte ocazii, asupra importanței cercetării așezărilor rurale din epoca de început a feudalismului. Sarcina aceasta și-o asumă întreaga arheologie europeană, chiar și în țările unde documentele scrise sînt mult mai numeroase decît la noi. Așa cum pentru perioada de formare și de existență a statului dac, cercetările arheologice nu se pot mîrgini numai la dezvelirea fortificațiilor ci cuprind în aria lor și cercetarea satelor, sau, pentru epoca romană, răspunsurile privind sinteza culturală daco-romană și procesul romanizării nu sînt date numai de cercetarea castrelor, ci și a așezărilor rurale și urbane, tot așa pentru evul mediu timpuriu și chiar dezvoltat nu sînt suficiente numai documentele scrise și cercetarea complexelor fortificate, ci se impune și cercetarea migăloasă și de cele mai multe ori fără descoperiri spectaculoase a modestelor, dar permanentelor sate, celule de început ale istoriei noastre, generatoare de civilizație.

PETRE IAMBOR

²² Recent a apărut o lucrare de sinteză datorată istoricului și arheologului Ștefan Olteanu (*Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII—XI)*, București, 1983), care pune în discuție metodologia și rezultatele cercetărilor multidisciplinare privind această perioadă crucială din istoria noastră, insistînd, cum este și firesc, pe cele arheologice, încercînd să desprindă evoluția poporului român individualizat în spațiul carpato-danubiano-pontic într-o societate bine încheagată și izbutind, în limitele cunoștințelor de care dispunem astăzi, să încadreze această evoluție în procesul firesc al feudalismului incipient european.